

УДК 721:7 034.7(477.83/.86)

В.Я.Тарас*докторант Інституту
народознавства НАН України*

РОЗПЛАНУВАННЯ РЕЗИДЕНЦІЙНИХ БАРОКОВИХ САДОВО-ПАРКОВИХ ЗАКЛАДЕНЬ В МІСТАХ ТА МІСТЕЧКАХ ГАЛИЧИНИ

Анотація: стаття присвячена резиденційним бароковим садово-парковим закладенням Галичини. З'ясовано, що вони здійснювалися на основі п'яти планувальних схем, які сформувалися у другій половині XVII – першій половині XVIII ст., викладається конкретна містобудівельна ситуація, розкривається механізм їх творення, даються графічні схеми.

Ключові слова: садово-паркове мистецтво, бароко, середмістя, сакральні споруди, замки, палаци, садово-паркові закладення.

Найбільш значні і прогресивні досягнення архітектури бароко полягають в розробці нових принципів містобудування, поєднання в єдину композицію середмістя, сакральних, світських споруд та садово-паркових закладень, як невід'ємних складових цих ансамблів. Згідно з цими принципами, розташування та розпланування садів і парків як об'ємно-просторових об'єктів безпосередньо залежало від планувальної структури міст і сіл*.

Епоха бароко спричинилася до садово-паркових закладень як обов'язкових складових, у комплексі з монастирем, замком, палацом чи садибою. Садово-паркові закладення, як складові ансамблів, з'являються в містах та містечках у межах оборонних мурів та поза мурами. Розташування резиденції з садово-парковими комплексами в просторовій структурі міст та сіл здійснювалося за певними планувальними схемами, які, залежно від їх розташування в просторовій структурі міст, містечок та сіл, за принципами розміщення, умовно можна поділити на дві групи: першу становлять резиденції з садовими закладеннями в місті, другу — ті, що знаходилися у сільській місцевості.

Розглянемо розпланування резиденційних садово-паркових закладень у місті.

Садово-паркові комплекси, розміщені в місті, мають декілька варіантів планувальних схем. Для Галичини періоду ренесансу, окрім великих міст, були характерні малі міста-фортеці, що набували рис цілісних фортець протягом

---

* Дана стаття викладає лише результати виконаних досліджень; актуальність теми, історіографія, джерельна база, чинники, які визначили розпланування закладень, розглянуті автором у статтях: “Історичні витоки походження парку” [1], “Історичні аспекти походження саду” [2], “Вплив містобудівельних чинників на розпланування барокових замкових садів та парків Галичини” [3].

XV—XVI століть. Утворена мережа міст-фортець відігравала роль захисного муру Речі Посполитої від нападу із зовні. Розташування оборонних споруд залежало від того, кому вони належали і хто про них дбав. В Галичині було три форми оборонних споруд. Оборонна споруда могла бути замком, резиденцією магната у чистому вигляді, або належати державі, що тримала у фортеці гарнізон (навіть якщо споруда на початку була збудована як резиденція). Міста також були оточені мурами з вежами. То ж кого захищали мури, той і оплачував їх боездатність — магнатерія, держава або міщани.

Містобудівним завданням епохи бароко було створити на основі складових середньовічного чи ренесансного міста цілісну систему архітектурних акцентів, які би сполучалися мережею комунікацій у вигляді міських вулиць та зовнішніх доріг. Згідно з цим завданням прокладаються нові прямі вулиці з таким розрахунком, щоб окремі найбільш значні ансамблі міста були пов'язані між собою. Поєднання усіх складових міста привело до появи чисельних об'ємно-просторових рішень, з'єднання міського ядра й резиденції з садово-парковим закладенням на території Галичини. Розглянемо ці об'ємно-просторові рішення на конкретних прикладах.

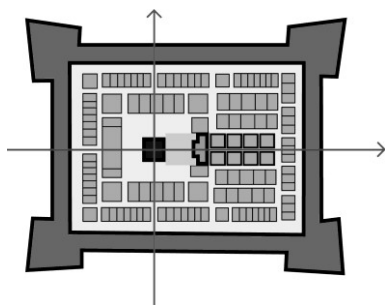

Схема I.1.1

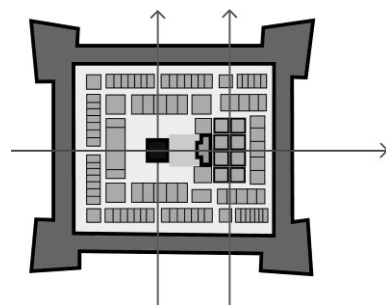

Схема I.1.2

При розташуванні резиденційного ансамблю в історичному центрі міста або містечка, що оточене оборонними мурами, застосовується схема I.1.1. У період бароко функції міста розширюються, ринкова площа, на якій відбувається основний обмін товарами, водночас є безпосереднім центром міста, що зумовлює появу репрезентативної функції. Таким чином, для утвердження суспільного та майнового значення господаря міста важливим чинником було розміщення резиденції власника в історичному ядрі, з безпосереднім межуванням та відкритістю на ринкову площу, що зумовлювало формування єдиного архітектурно-планувального ансамблю центра міста. Сад у більшості випадків розташовується перпендикулярно до головної споруди резиденції (схема I.1.1), при неможливості розмістити садово-паркове закладення відповідно до вимог бароко, його розміщують паралельно до

головної споруди резиденції (схема I.1.2). Зазначені схеми притаманні містам і містечкам: Єзупіль (Тисменицький р-н Івано-Франківської обл.), Городенка (Івано-Франківська обл.), Гримайлів (Гусятинський р-н Тернопільської обл.), Тлумач (Івано-Франківська обл.), Чернелиця (Городенківський р-н Івано-Франківської обл.)¹.

Різновидністю зазначеної схеми I є рішення, коли ринкова площа остаточно сформована, в цьому випадку резиденція закладається на одній з вулиць, що веде до ринкової площі (схема I.2.1) чи паралельна її планувальним осям (схема I.2.2). Сад в обох випадках розплановується перпендикулярно до головної споруди резиденції. Таким чином, утворюється планувальна вісь, що проходить через **ринкову площу — резиденцію — сад**, візуально зв'язуючи їх. При такій схемі розташування саду його розмір, як правило, є незначним, та подальший розвиток обмежений сформованим плануванням і оборонними мурами міста (схема I.2.1). Ця схема характерна для міст і містечок Козова (Тернопільська обл.), Богородчани (Івано-Франківська обл.), Радехів (Львівська обл.), Червоноград (Львівська обл.). Варіант прилягання ансамблю до однієї з вулиць, які утворювали головну міську площу в містобудівній практиці (схема I.2.2) того часу, був поширений. На його основі розплановані міста і містечка: Сколе (Львівська обл.), Гологори (Золочівський р-н Львівської обл.), Гусятин (Тернопільська обл.), Дрогобич (Львівська обл.), Загайці (Підгаєцький р-н Тернопільської обл.), Куткір (Буський р-н Львівської обл.), Маріямпіль (Галицький р-н Івано-Франківської обл.), Монастирська (Тернопільська обл.), Надвірна (Івано-Франківська обл.), Потелич (Жовківський р-н Львівської обл.), Руда (Жидачівський р-н Львівської обл.), Старі Заложці (Зборівський р-н Тернопільської обл.), Тартаків (Сокальський р-н Львівської обл.).

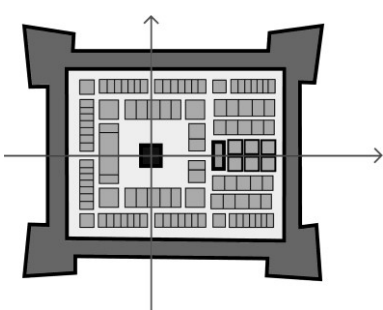

Схема I.2.1

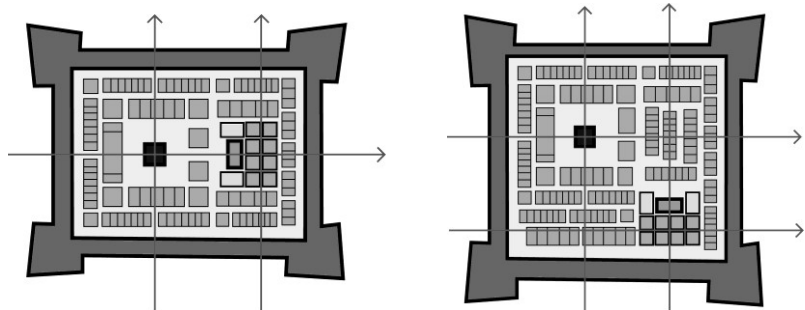

Схема I.2.2

¹ Усі перелічені в роботі населенні пункти: Топографічна карта. Kriegsarchiv у Відні В IXa 390; 1784 р.

Друга схема є характерною у випадку, коли резиденція була закладена в попередні часи в межах міста, прилягаючи до оборонних мурів (схема II.1) (м. Івано-Франківськ) або примикала до фортифікації міста власними бастіонами як окрема оборонна споруда, таким чином, зовнішнє оборонне коло міста з'єднувалось з укріпленнями замку (схема II.2): міста Бережани (Тернопільська обл.), Броди (Львівська обл.). У зв'язку з обмеженістю площі не можливо було організувати барокове садово-паркове закладення в межах замкових оборонних мурів, в даній ситуації садово-парковий комплекс, що міг містити у собі невеликий палац, сад і звіринець, засновується на значній відстані від міста, зберігаючи візуальний зв'язок між усіма складовими. Зазначена схема може мати варіанти, складатися тільки зі звіринця, або садово-паркового закладення, звіринець у цьому випадку поділяється на окремі закладення, що містяться в різних напрямках (Івано-Франківськ), сполучаючись візуальним зв'язком з резиденцією, що знаходиться в межах оборонних мурів міста.

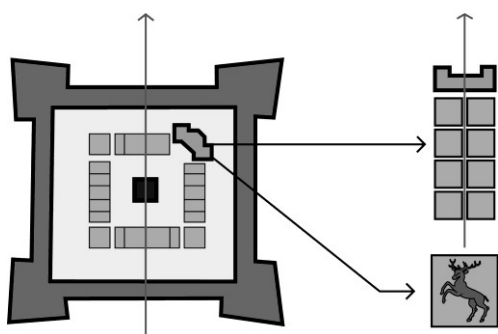

Схема II.1

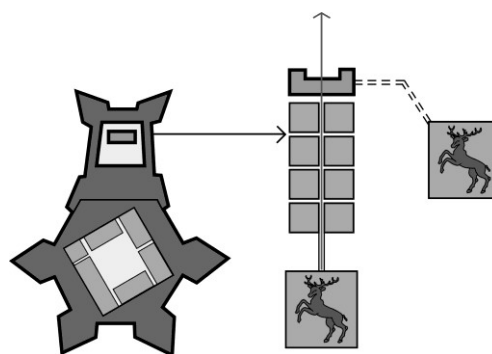

Схема II.2

Третя планувальна схема одержана у випадку, коли історично сформоване місто обведене оборонними мурами з замком, який є самостійною фортифікаційною спорудою, для неї характерно два варіанти розміщення ансамблю резиденції. Перший: замок, як окрема оборонна складова, входить у загальні фортифікаційні споруди міста, при цьому центр міста зміщується до замкової споруди, фасад якої стає елементом ринкової площі. Сад розміщується зразу за оборонними мурами замку, продовжуючи, таким чином, поздовжню архітектурно-планувальну вісь **площа — ринок — замок — сад**. Окрім того, зберігаються сади за межами мурів замку, закладенні в попередній період, розміщені на поперечній осі (схема III.1). Яскравим прикладом наведеної схеми є містобудівна ситуація в Жовкві (Львівська обл.), що утворилася при з'єднанні в єдиний композиційний блок саду — замку та площі — ринку, підтримується візуальний зв'язок з костелом Св. Лаврентія, монастирськими комплексами домініканців та василіан, синагогою. Згідно з

засадами бароко новий сад закладається безпосередньо за замковими мурами на головній повздовжній осі, окрім того, сад, закладений на засадах ренесансу на поперечній осі, набуває перепланування відповідно до вимог бароко. При розташуванні саду на повздовжній осі використана характерна для бароко система розпланування алеї у вигляді трьох променів, що розходяться від ставків з купелями і зв'язують в'їзд до замку з центром та його основними спорудами. Для посилення просторового ефекту та підкреслення осьової перспективи алеї точки сходу та закінчення променів алеї фіксуються архітектурними елементами, домагаючись таким чином композиційної єдності і завершеності. Використання трьохпроменевої схеми планування саду з ефектом несподіваного розкриття алеї надає саду театральності. Зазначену схему спостерігаємо також у м. Чорткові (Тернопільська обл.).

Другий варіант схеми III використовується при сформованому середмісті, коли замок сполучається або примикає до оборонних мурів міста (схема III.2). Сад закладається з зовнішнього боку, безпосередньо під мурами замку, як правило, на повздовжній осі утворюючи планувальну вісь **площа — ринок — замок — сад**, в окремих випадках, при несприятливих умовах рельєфу, сад закладається на поперечній осі, або перепланується вже існуючий сад, розміщений на поперечній осі в епоху ренесансу.

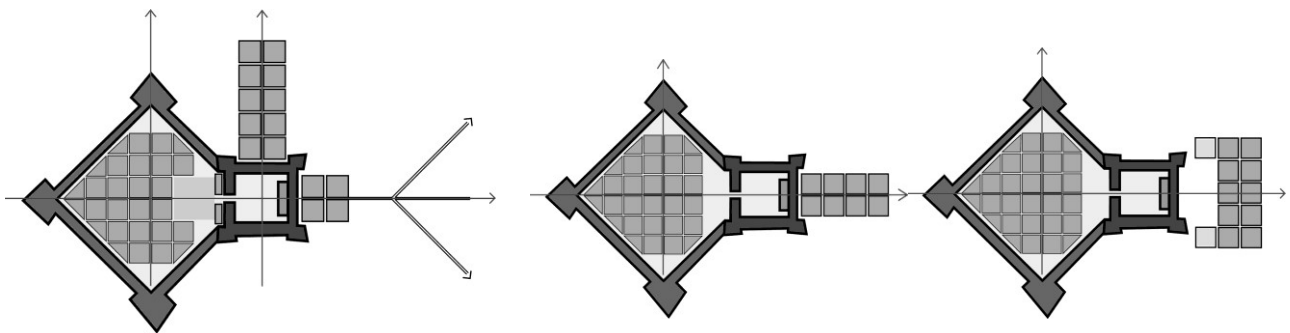

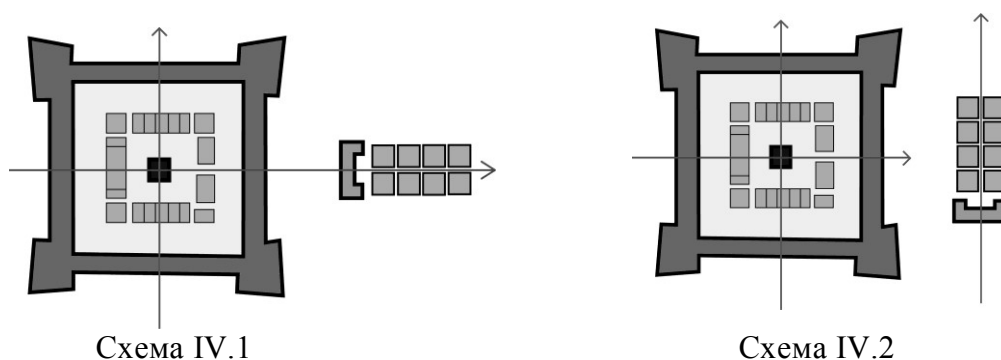
Схема III.1

Схема III.2.1

Схема III.2.2

Втрата містом оборонної функції призводить до появи репрезентативних рис, відповідно змінюються уява та вимоги до резиденції, для спорудження якої потрібна більша площа під забудову і садові закладення. Резиденцію, що відповідала вимогам бароко та містила садово-паркове закладення, можна було звести лише за містом, де було більше місця для зведення просторої споруди із садом, що міг простягатися на значні площі. Це стає поштовхом для зведення магнатських резиденцій в передмісті або на околицях міста. Внаслідок чого виникла четверта схема, що є характерною для резиденцій, що містяться поза оборонними мурами міста. При застосуванні означеної схеми

зберігається візуальний зв'язок з центром міста (використовуючи архітектурні доміанти) та планувальний (за допомогою вуличної мережі). Планувальна вісь саду проходить перпендикулярно до основної споруди резиденції, яка, в свою чергу, розміщується на одній з планувальних осей міста, яке зберігає хрещате розпланування, як спадок епохи ренесансу (схема IV.1). Подекуди при поперечному розміщенні головної споруди резиденції головна планувальна вісь саду резиденції паралельна до однієї з планувальних осей міста (схема IV.2). При використанні даної схеми внаслідок відсутності територіальних обмежень сад може сягати значних розмірів. Між середмістям та резиденцією з садово-парковим закладенням, що візуально та планувально спрямована на центр міста, формується простір, який згодом заповнюється новими міськими кварталами. Отже, уявлення епохи бароко стосовно резиденційних закладень змінили їх місцезорозташування, що, в свою чергу, стало чинником формування міської тканини. Такі явища зафіксовані в містах і містечках Білий Камінь (Золочівський р-н Львівської обл.), Гуменів (Калушський р-н Івано-Франківської обл.), Золотий Потік (Бучацький р-н Тернопільської обл.), Комарів (Галицький р-н Івано-Франківської обл.), Комарне (Городоцький р-н Львівської обл.), Копичинці (Гусятинський р-н Тернопільської обл.), Краковець (Яворівський р-н Львівської обл.), Кривче (Борщівський р-н Тернопільської обл.), Куликів (Радехівський р-н Львівської обл.), Потік (Старосамбірський р-н Львівської обл.), Старий Розділ (Миколаївський р-н Львівської обл.), Старий Яричів (Кам'яно-Бузький р-н Львівської обл.), Стратин (Рогатинський р-н Івано-Франківської обл.), Стрий (Львівська обл.), Струсів (Теребовлянський р-н Тернопільської обл.), Яворів (Львівська обл.).

П'яту схему спостерігаємо у випадку, коли домінантне розміщення резиденції з садово-парковим закладенням підкреслюється об'ємно-просторовими зв'язками з культовими спорудами (схема V). Зазначена схема застосовувалась в історично сформованих містах та містечках, що містили одну або декілька сакральних споруд. В цьому випадку магнатська резиденція розміщувалась за межами міста, як правило, на пагорбі. Таким

чином, утворювалися візуальні, просторово-планувальні зв'язки резиденції з культовими спорудами. В більшості випадків цей зв'язок планувально був наближений до рівнобедреного трикутника, вершини якого займали **резиденція — костел — церква**, проведена висота умовного трикутника була скерована на центр міста як планувальна вісь, на який вздовж хребта пагорба розплановувалось садове закладення. Приклади таких вирішень маємо в населених пунктах Бобрівники (Монастирський р-н Тернопільської обл.), Болехів (Івано-Франківська обл.), Бучач (Тернопільська обл.), Грабовець (Тернопільський р-н Тернопільської обл.), Магерів (Жовківський р-н Львівської обл.), Нирків (Заліщицький р-н Тернопільської обл.), Новиця (Калушський р-н Івано-Франківської обл.), Поморяни (Золочівський р-н Львівської обл.), Самбір (Львівська обл.), Ягільниця (Чортківський р-н Тернопільської обл.).

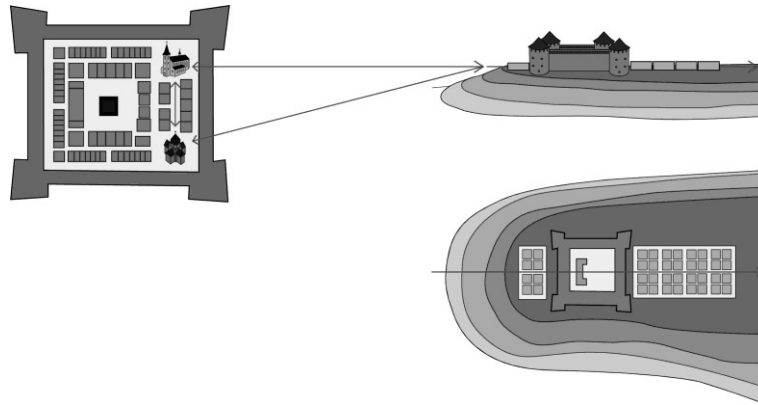

Схема V

Вплинула на формування вищевикладених схем релігійна ситуація в Галичині. До укладення Брестської унії Річ Посполита була достатньо толерантною до віросповідання своїх громадян та у період з XV по XVI ст. потребувала оборонців міст і містечок від татарської та згодом турецької навали. Внаслідок цього радо прихищала протестантів-єретиків, євреїв, що тікали від інквізиції, а також і вірмен з Кафи та інших кримських міст, що підпали під вплив Туреччини. Таким чином, в Галичині на XVII—XVIII ст. історично сформувався доволі різномірний етнічний склад населення. Хоча корінне населення становили українці, власниками міст були польські магнати, окрім того, значний відсоток міських заможних мешканців становили євреї. Отже, в населених пунктах Галичини спостерігаємо наявність православних, греко-католицьких церков та монастирів, римо-католицьких костелів та монастирів, синагог та культових споруд вірменів, німців протестантів, караїмів та інших. Незважаючи на це, аналіз кадастрових карт сільської

місцевості Галичини фон Міга 1784 р. показав, що візуальні та об'ємно-планувальні зв'язки простежуються саме між православними, римо-католицькими храмами та магнатськими резиденціями, що відображало релігійне та політичне становище Галичини на той час.

Висновки

Виявлено чинники та закономірності, що спричинилися до реконструкції міст, містечок на засадах бароко, згідно якого садово-паркові закладення стають обов'язковими складовими у комплексі з монастирем, замком, палацом чи садибою.

Розміщення резиденції з садовими закладеннями в містах і містечках відбувалося за п'ятьма групами планувально-композиційних схем.

До першої групи належать резиденції з садом, закладені в межах оборонних мурів міста: в історичному ядрі з відкритістю на ринкову площу або прилягання ансамблю до однієї з вулиць, що формували площу ринок (схеми I.1—2). Завдяки розміщенню резиденції з садом на планувальних осях міста чи паралельно до них формувався композиційний зв'язок резиденції з садом з ринковою площею.

До другої групи належать резиденції, що містяться в оборонних межах міста, прилягаючи з внутрішньої сторони до мурів міста (схеми II.1—2). При подібному розміщенні резиденції садово-парковий комплекс закладається за межами оборонних мурів на значній відстані від міста, зберігаючи візуальний зв'язок з резиденцією.

До третьої групи залученні схеми резиденції (схеми III.1—2), що утворилися від історично сформованого міста, обведеного муром з замком, який був самостійною обороною спорудою. Сад розміщувався безпосередньо за мурами замку, продовжуючи композиційно-планувальну вісь, що проходила через центр міста — замок. В деяких випадках планувальний центр міста зміщувався до замку-резиденції, формуючи ядро міста безпосередньо біля замкових стін.

Четверту групу складають схеми (схема IV) резиденції, які були закладені за межами міста, внаслідок втрати містом оборонної функції і появою нових вимог до барокової резиденції. При використанні цієї групи схем планувальна вісь саду проходить перпендикулярно чи паралельно до головної споруди резиденції, збігаючись з однією з планувальних осей міста.

В п'яту групу (схема V) об'єднані резиденції, розташовані на підвищенні чи пагорбі за межами міста. В цьому випадку резиденції візуально та просторово-планувально пов'язувалися із сакральними спорудами, що містилися в межах міста, утворюючи рівнораменний трикутник, висота якого

скеровувалась на центр міста, виконуючи роль планувальної вісі саду, що закладався вздовж хребта пагорба.

Література:

1. Тарас В.Я. Історичні витоки походження парку / В.Я.Тарас // Проблеми дослідження, збереження і реставрації об'єктів культурної спадщини. Збірник наукових праць кафедри реставрації і реконструкції архітектурних комплексів. — Львів: Растр-7, 2014. — С. 283–296.
2. Тарас В.Я. Історичні аспекти походження саду / В.Я.Тарас // Проблеми дослідження, збереження і реставрації об'єктів культурної спадщини. Збірник наукових праць кафедри реставрації і реконструкції архітектурних комплексів. — Львів: Растр-7, 2014. — С. 297–303.
3. Тарас В.Я. Вплив містобудівельних чинників на розпланування барокових замкових садів та парків Галичини / В.Я.Тарас // Проблеми дослідження, збереження і реставрації об'єктів культурної спадщини. Збірник наукових праць кафедри реставрації і реконструкції архітектурних комплексів. — Львів: Растр-7, 2015. — С. 280–296.

Аннотация

Статья посвящена резидентным барочным садово-парковым объектам Галичины. Установлено, что они реализовывались на основании 5-ти планировочных схем, которые сформировались во второй половине XVII – первой половине XVIII ст., предлагается конкретная градостроительная ситуация, раскрывается механизм его создания предлагаются графические схемы.

Ключевые слова: садово-парковое искусство, барокко, центр города, сакральные сооружения, замки, садовые парки.

Annotation

The paper dedicated to Baroque estate planning of garden and park schemes in Galicia. It is ascertained that it was realizing on the base of five planning schemes, formed at the second half of XVII – first half XVIII centuries, and disclosed the mechanism of its creation. Also exposed particular situation with particular city planning and gave some graphic schemes.

Keywords: garden-park art, Baroque, sacral constructions, center of the city, castles, palaces, garden, park.